

A vallási nevelés szerepe a harmadlagos bűnmegelőzésben

The Role Of Religious Education In Tertiary Crime Prevention

Hezam Leila Melinda

Dr., tanársegéd, doktorandusz
Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar
Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
hezam.leila@ajk.elte.hu

Absztrakt

Cél: Minthogy az ember értelemkereső lény, a vallás meghatározható az élet egyes eseményeihez kapcsolódó „szakrális értelemkeresés” módjaként is. Amíg egyes emberek értelemkereső rendszerében a szakralitás központi helyet foglal el, addig mások rendszerében ez marginális, vagy egyáltalán nem szakrális jellegű. Nyilvánvaló, hogy a vallás fontos iránymutató lehet az egyén számára, mivel befolyásolja a világ megértését, és érthetővé, elviselhetővé teheti az egyéni kihívásokat és a társadalmi konfliktusokat. Mivel a hit – annak érett fejlődési formájában – a vallásos emberek életvitelének alapjául szolgál, a szakrális értelemkeresés döntő szerepet játszhat az ember megküzdési folyamataiban is. Azonban az, hogy a vallás milyen mértékben vesz részt egy-egy életeseményvel való megküzdésben, nagymértékben függ attól, hogy az milyen mértékben része az egyén orientációs rendszerének. A vallás megküzdésben szerepet játszó protektív hatása a tudományos pszichológia által már felismert tézis, ezért annak vitathatatlan helye van a reintegrációra vonatkozó tudományos szakmai diskurzusban is. A tanulmány célja a vallás reintegrációban megjelenő helyének és létjogosultságának tudományos igazolása.

Módszertan: A tanulmány a kvantitatív kérdőíves kutatás módszertanát alkalmazza. A kutatás két almintát vett alapul, így egy vallásos és egy kontrollcsoportként funkcionáló csoportot. A vallásos csoportba kerülés önbevallás alapján

A szerző a kéziratot magyar nyelven nyújtotta be. Benyújtás: 2024. 01. 25. Átdolgozás: 2024. 02. 09.
Elfogadás: 2024. 02. 27.

történt, függetlenül attól, hogy a kutatás alanyai rendelkeztek-e a büntetésük le-töltése előtti életszakaszban vallásos tapasztalattal. Az adatok elemzésére SPSS statisztikai programcsomaggal került sor.

Megállapítások: Az önbevallás alapján magukat vallásosnak megjelölő, javítóintézetben nevelt fiatalokúak esetében kimutatható a konfliktuskezelésben megnyilvánuló eltérő attitűd a kontrollcsoporthoz képest. Ennek alapján a civil egyházak, a tudományos közeg, valamint a szabadságvesztés-büntetést fogana-tosító intézetek döntéshozói által alkotott együttműködési keretrendszer segítsé-gével kialakítható olyan diverzifikált, vallási alapú reintegrációs modell, amely-lyel a bűnözés csökkentésére irányuló erőfeszítések hatékonyságát növelni lehet.

Érték: A publikáció hiánypótlónak tekinthető a vallási alapú reintegráció em-pirikus vizsgálatát illetően. A téma gyakorlati kérdéskört tárgyal, teljes körű feltárása azonban további kutatást igényel.

Kulcsszavak: vallásgyakorlás, reintegráció, megküzdés, konfliktuskezelés

Abstract

Aim: Since man is a being in search of meaning, religion can be defined as a way of ‘sacral search for meaning’ related to certain events in life. While sacrality is central to some people’s systems of meaning-seeking, it is marginal or not sacral at all in the systems of others. It is clear that religion can be an important guide for the individual, as it can influence one’s understanding of the world and make individual challenges and social conflicts understandable and bear-able. As faith, in its mature developmental form, underpins the way religious people live their lives, the sacral search for meaning can also play a crucial role in one’s coping processes. However, the extent to which religion is involved in coping with a particular life event depends to a large extent on the extent to which it is part of an individual’s orientation system. The protective effect of religion in coping is a thesis already recognised by scientific psychology and therefore has an undisputed place in the scientific professional discourse on re-integration. The aim of this paper is to provide scientific evidence for the place and legitimacy of religion in reintegration.

Methodology: The research is based on two sub-samples, one religious and one control group. Inclusion in the religious group was based on self-reporting, regardless of whether the subjects of the study had a religious experience in the life period prior to serving their sentence. The data were analysed using SPSS statistical software package.

Findings: Juveniles in juvenile detention who self-reported being religious showed a different attitude towards conflict management compared to the control

group. This suggests that a framework of cooperation between civil churches, the academic community and decision-makers in custodial institutions could be used to develop a diversified, faith-based reintegration model to increase the effectiveness of efforts to reduce crime.

Value: The publication is a gap in the empirical study of religion-based reintegration. The topic is a practical one, but its full exploration requires further research.

Keywords: religious practice, reintegration, coping, conflict resolution

Tézisek

Napjainkban már vitathatatlan, hogy a vallás a nagy társadalmi elméletek része, mi több a társadalomtudományok territóriumán előkelő helyet foglal el, még akkor is, ha a vallás jelenségével – a büntetőtudományok aspektusából szemlélve – inkább a szociológia és a kriminológia periférikus területein foglalkoznak, s ott sincs gazdag szakirodalma. Jelen tanulmányban a keresztény vallásra építő reintegrációs programok attitűdben kimutatható hatásait vizsgálom a hazai javítóintézetben nevelt fiatalok körében. A hatékonyságvizsgálat keresztény valláshoz kapcsolódó irányultságát Magyarország történelmi hagyományai és vallási homogenitása indokolják, a vizsgálat választott célcsoportját pedig a fiúleány neveltek arányeltolódása igazolja. A tanulmány a vallásgyakorlás egy megkülönböztetett dimenzióján keresztül (konfliktuskezelés mint megküzdési mód) vizsgálja a vallás mint reintegrációs eszköz hatékonyságát, egyúttal a társadalmi visszailleszkedés eredményességét, valószínűségét. A tanulmányban felvetett kutatási hipotézis, hogy a vallásos neveltek a kontrollcsoporttól (nem vallásos neveltek) eltérő konfliktuskezelési attitűddel rendelkeznek. Elemzésem során megkísérlem alátámasztani, hogy a vallásgyakorlás a konfliktuskezeléshez kapcsolódó attitűdeltolódást eredményezhet, amely segítheti a társadalmi visszailleszkedés eredményességét.

Jelen munka célja, hogy rávilágítson a vallásgyakorlás társadalmi visszailleszkedést támogató potenciájára (jelen esetben a konfliktuskezelésen keresztül), egyúttal felhívja a reintegráció tudományával foglalkozó szakemberek becses figyelmét arra, hogy olyan reintegrációs eszközről van szó, amely jelentős reintegrációs potenciált rejt magába.

Bevezetés

Az emberi magatartás és a vallásosság között számos, ma már ismert kapcsolat létezik. Befolyásolhatja az egyén viselkedési mintázatát, hatással lehet a céljaira, irányíthatja a választásait. A vallásos hit fejlődési folyamata legfőbb eredményének – a magatartás szempontjából – pedig az tekinthető, ha az érintett személy elér a vallási érettség azon fokára, amikor a döntési mechanizmusait már nem a külső elvárások, hanem saját meggyőződése vezeti (Martos & Kézdy, 2007).

A honi büntetés-végrehajtási politika, ide értve a javítóintézeteket is – különösen a 60-as évektől bevont társdiszciplínák megjelenését követően – nagyívű utat tett meg a harmadlagos bűnmegelőzés territóriumán, az átneveléstől a nevelési optimizmust elengedő eszméken át, az elítélt szabadulás utáni létfenntartását is támogató funkcióig. A harmadlagos bűnmegelőzésre vonatkozó jogi elgondolások, annak ellenére, hogy a tudományos eszmék egész sora áll rendelkezésre, mára letettek illuzórikus elképzeléseikről, és leginkább az ideálisan kialakított börtönkörülményekre és az alternatív büntetésekre vonatkozó állásfoglalásaikkal igyekeznek hozzátenni a prevenció elképzelések tudományos téziseihez. Amíg tehát a modern büntetőpolitikával szemben támasztott tudományos elvárások jórészt az alternatív büntetések irányába mutatnak az igazságszolgáltatás tehermentesítése, a büntetés-végrehajtási intézetek (a továbbiakban: bv. intézet) túlsúlyosságának és a bv. intézetek és javítóintézetek negatív hatásainak elkerülése, valamint az emberi szabadságjogok előtérbe állítása okán, addig a végrehajtás reintegrációs célrendszerétől és annak gyakorlati megvalósításától mind a joggyakorlói, mind a tudományos körök a fogvatartási körülmények szabad társadalmi léthez közelítését célozzák, miközben a társadalmi elvárások a represszív jellegű végrehajtás mellett teszik le a voksot (Lőrincz, 2009).

Ezek az egymásnak feszülő elvárások elterelik a figyelmet azokról a lehetséges reintegrációs eszközökről is, amelyek működtetése nem a végrehajtási környezettől, a költségvetési forrásoktól, vagy a korrekciós beavatkozás megvalósításának lehetőségeitől függenek. Ilyen reintegrációs eszköz a vallásgyakorlás, amelynek (re)integrációs potenciálját szabad társadalmi kutatások egész sora igazolja. A vallás és a bűnelkövetés fogalmilag egymástól független kutatási témák, ez a fogalmi távolságtartás azonban csak látszólagos, és ennek legfőbb bizonyítéka a vallásgyakorlás jogának biztosítása a végrehajtási környezetben, jóllehet, a vallásgyakorlás a bv. intézet falai között mára inkább alapjogként funkcionál, amelyet a bv. intézetek biztosítani kötelesek. A vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat természetét illetően a szakmai diskurzus meglehetősen szegényes, másképpen fogalmazva, korunk reintegrációs szakmai

párbeszédén kívül esik a vallásgyakorlás, legalábbis ami az általános európai gyakorlatot illeti. Ez nem a vallásgyakorlás jogának megvonásában vagy erős korlátozásában merül ki, sokkal inkább az erről folyó szakmai elmélkedés hiányában figyelhetjük meg (Johnson & Schroeder, 2014).

A vallásgyakorlásban rejlő erőforrást – legyen szó a bv. intézetek fogvatartottjairól, javítóintézeti neveltekről, vagy a szabad társadalom tagjairól – Pascal gondolata jól szemlélteti: „Isten ismerete a magunk nyomorúságának ismerete nélkül kevélységet szül, nyomorúságunk ismerete Isten ismerete nélkül viszont kétségbeesést eredményez. Krisztus ismerete e kettő között helyezkedik el, mert egyaránt megtaláljuk benne Istent és a mi nyomorúságunkat” (Pascal, 1978).

A vallásgyakorlás tudományosan igazolt hatásai

A vallásgyakorlás harmadlagos bűnmegelőzés területén való létjogosultságát alapvetően kettő tényező indokolhatja: a lelkeszi hivatás összetett jellege, valamint a vallásgyakorlás tudományos kutatásokkal igazolt pozitív hatásai az életvezetésre, azaz a vallásgyakorlás protektív hatásai.

A lelkeszi hivatás elé számtalan elvárást állít a dinamikusan változó kor. A hívek számára fontos, hogy a lelkész kiváló szónok, jó tanító, bármikor elérhető lelki tanácsadó, vélemény- és közösségformáló, és jó pszichológus vagy pszichoterapeuta legyen, mindezt természetesen a hit sarokkövére helyezve. És sem egyház, sem a büntetés-végrehajtás, illetve a javítóintézetek nem várnak el kevesebbet. A keresztény szemléletű pszichológia elméleti hátterét a pasztorálpszichológia tudománya adja, amely a pszichológia és a teológia határmezsgyéjén helyezkedik el (Tiringer, 2013).

A pszichoterápia olyan segítő eljárás, amely emberi kölcsönhatás (így kommunikáció és kapcsolat) útján kíván változást elérni a magatartásban (Tiringer, 2013).

E feladatok nem kevés kihívást jelentenek, kiváltképp, ha a lelkész e tevékenységét a büntetés-végrehajtás vagy a javítóintézetek falai között végzi. Feladatai kiegészülnek ebben a sajátos környezetben a fogvatartottak kérelmeinek bírálatával, az egyházi szolgálat szervezésével, és tevékenységét nem ritkán a személyzet felé történő szolgálat is gazdagítja. A lelkész tehát a tanító szerepkörén kívül mentálhigiénés, lelkigondozói és pszichoterápiás jellegű feladatokat is ellát. Ezek a feladatok persze nem különülnek el élesen egymástól, azok számos ponton érintkezhetnek, így valójában egymásnak kiegészítői. Mindhárom terület sajátossága a korrigálható magatartásba vetett hit, a segítségre szorulóval kialakult kapcsolat, a segítségnyújtáshoz szükséges szakmai keretek megtartása, és a segítségre szoruló igényeiből kiinduló, egyéniesített

cél megfogalmazása (Tiringer, 2013). A lelkész munkája tehát túlmutat a formális vallásgyakorlási jog biztosításán.

Az egyénben lezajló „belső átrendeződés” és új típusú életvezetés értelem-szerűen létrejöhet pszichológus, mentálhigiénés szakember, lelkigondozó segítségével, vallási tartalom nélkül is, ám a lelkész által közvetített értéktartalom éppúgy alkalmas eszköze lehet a belső rend átalakulásának, amint arra a jelen fejezetben vázolt kutatások ismertetése is igyekszik rámutatni. Mi több, „*evidensnek kell tekintenünk azt a tényt, miszerint a vallásos hit, a vallásgyakorlás és az Istennel való kapcsolat összefüggésben van a pozitív egészségmagatartással, a jóléttel és a gyógyulással, hat a személyiség működésére és az emberi kapcsolatok minőségére, valamint a morális magatartásra. [...], a vallásosságot erőforrásnak kell tekintenünk a nehézségekkel való megküzdésben*” (Tiringer, 2013; Horváth-Szabó, 2007). A lelkész mellett a vallási közösségnek is szerepe lehet az attitűd formálásában, segítheti ugyanis a hit fejlődését és az úgynevezett „érett vallásosság” kialakulását. Ennek ismertetőjegyeit Szentmártoni (2003) foglalja össze. Meglátása szerint az „érett vallásossággal” rendelkező személy:

- lelki élete gazdag és differenciált, képes megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről;
- autonóm, mintegy önmagában hordozza sajátos dinamikáját, azaz a hit az egyén életstílusává válik;
- koherens egységet alkot a személyiségen belül, azaz kihat a morális meggyőződésre;
- átfogó, az érett vallásosság világnézeté alakul és átkeretezi az egyén értelmezési rendszerét (Szentmártoni, 2003; Tiringer, 2013).

A vallásgyakorlás protektív faktorai vonatkozásában fontos hangsúlyozni, hogy a bűnelkövetés nem feltétlenül jelenti a kriminális attitűd túlburjánzását, az gyakran a kedvezőtlen körülmények konstellációjával magyarázható jelenség (Szabó, 2015). Ezért a vallás protektív hatása elsősorban azon bűnismétlők esetében releváns reintegrációs eszköz, akinél a kriminális attitűd személyiségjegyei tetten érhetőek.

Nem újkeletű a vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat megfigyelése, ám büntetés-végrehajtási vagy javítóintézeti környezetben reintegrációs eszközként való vizsgálata ez idáig nem jellemezte a hazai kutatások és szakirodalmak irányát. A vallási alapú reintegrációs programok célja kettős: teológiai értelemben az ember – legyen szabad vagy elítélt – szívének megnyerése és hitre jutásának (megtérésének) segítése, végrehajtási értelemben pedig a visszaesés csökkentése és az elítéltek kezelhetőségének megkönnyítése. A büntetés-végrehajtásnak és a javítóintézeteknek tehát nem célja a megtérés

elősegítése, ugyanakkor e kettő aspektus közötti kapcsolat tagadása a vallási alapú reintegráció teljes félreértése (Hallett et al., 2019). A vallásgyakorlásban rejülő reintegrációs potenciál és a büntetés-végrehajtás számára hasznosítható erőforrásként való bemutatás érdekében elengedhetetlen a vallásgyakorlás hatásaira rávilágító kutatások szisztematikus áttekintése.

A vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kortárs kutatások Hirschi és Stark 1969-ben megjelent *A pokol tüze és bűnözés* című, nagy port kavart publikációjáig vezethető vissza. Munkájuk valóságos katalizátora lett a vallás és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot vizsgáló kutatásoknak. A munka jelentősen meghatározta a bűnelkövetéssel kapcsolatos „intellektuális klímát”, nem véletlen, hogy a vallás és a bűnelkövetéssel kapcsolatos szakirodalmak „Hirschi-hatásként” hivatkoznak a tanulmányra (Jang & Johnson, 2020). A katalizátorhatást az eredményezte, hogy Hirschi és Stark nem talált szignifikáns fordított kapcsolatot a bűnelkövetés mérőszámai és a vallásos elköteleződés között a vizsgálatba bevont fiatalok körében. Ez azt jelenti, hogy kutatási eredményeik alapján a fiatalok növekvő vallásossága nem jár együtt a bűnelkövetés valószínűségének csökkenésével. Hirschi és Stark eredeti megállapításait a későbbi kutatások megerősítették, megint mások cáfolták, vitathatatlan azonban, hogy munkájuk ösztönözte a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások elvégzését (Burkett & White, 1974; Albrecht et al., 1977; Higgins & Albrecht, 1977). A kutatási eredmények tehát meglehetősen ellentmondásosnak bizonyultak, amelyet Stark később azzal magyarázott, hogy a vizsgálat alá vont fiatalok közösségei eltérő morális összetétellel rendelkeztek; megállapította, hogy a magas egyházi tagsággal és látogatottsággal rendelkező területeken úgynevezett „erkölcsi közösség” is létrejön, szemben az alacsonyabb egyháztagságú területekkel, ahol a közösségre inkább a formális működés jellemző. Stark megállapítása tehát a vallásosság és a bűnelkövetés közötti, statisztikailag is kimutatható kapcsolatot az erkölcsi közösségekben azonosította (Johnson & Schroeder, 2014; Stark et al., 1982; Hirschi & Stark, 1969). Ez a fontos elméleti perspektíva megadta a kereteit a vallás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat további vizsgálatának.

Empirikus kutatások sora utal arra, hogy a vallásgyakorlás a szegénységgel jellemezhető közösségekben is protektív hatással bír a kriminális cselekményekkel szemben. Johnson és munkatársai (2000) azt találták, hogy a szegénység szempontjából veszélyeztetett amerikai fiatalok számára (Boston, Chicago és Philadelphia területein) a vallásosság valós visszatartó erővel rendelkezik a droghasználattal szemben; továbbá rámutattak arra is, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok körében a templomba járás gyakorisága fordított arányú hatást gyakorol a bűnelkövetésre, különösen a kábítószerhasználatra és a kábítószer értékesítésére (Johnson & Schroeder, 2014). Sőt, empirikus bizonyítékok arra is utalnak,

hogy a vallásgyakorlás kedvező hatásai a fiataloknál akkor is érvényesülnek, ha a közvetlen környezet kedvezőtlen, tehát a „rossz helyekről” származó fiatalok még mindig „jó gyermekekké” válhatnak, ha hitük fontos számukra (Johnson & Schroeder, 2014). De egyre több empirikus bizonyíték van arra is, hogy a vallási elköteleződés csökkentheti a bűnelkövetési magatartás kockázatát, ide értve a bűnözés kisebb és súlyosabb formáit is (Evans et al., 1996).

Megvizsgálva a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások téziseit, arra a megállapításra juthatunk, hogy a vallás csökkenti a stresszkeltő életesemények keletkezését, szintén csökkenti az egyén élete felett a kontrollálási nyomást, kognitív értelemzési keretet ad, ahhoz kapcsolódó világgéppel, alkalmas eszköze lehet a szocio-ökonómiai státusz javításának, növeli az adaptációs képességet, az önértékeléstől független. A vallás tehát lényegében olyan rendszer, amely morális rendet és jogkövető életmódot is kínál követőinek. A vallásgyakorlás – a fentiekben ismertetett protektív hatásai okán – a büntetés-végrehajtás és javítóintézetek reintegrációs politikájában kiemelt figyelmet érdemel. Ezt alátámasztja az a 2012-ben készült tanulmány, amelyben kimutatást nyert, hogy a vallásgyakorlással foglalkozó tanulmányok közel 80%-a pozitív kapcsolatot talált a pszichológiai jólléttel (Makridis et al., 2020).

A keresztény reintegráció általában

A fenti kutatások alapján jól kirajzolódik a téma interdiszciplinaritása. Pulszky és Tauffer a következőképp fogalmazott erről még a századforduló előtt: *„A tudomány, mint az élet, mint a természet, s az összes világrend, lényegében egységes. De az emberi elme ezen legfelsőbb egység felfogását csak az elemzés által érheti el; az első hiányos, zavart benyomás után a részletek taglalatába kell bocsátkoznia, összefüggésüket, viszonyukat átértenie, mielőtt ama második áttekintésre fölemelkedhetnék, melyben az egyetemes, magában összhangzó, s befejezett egésznek hű, s világos képét nyeri. Az egyes részek vizsgálásánál azonban soha nem szabad elfelednünk, hogy nem önállóak, nem függetlenek, hogy a tudomány élő fájáról letörve csak száraz, elkorhadó galyak.”* (Pulszky & Tauffer, 1867).

A szabadságvesztés-büntetés ténye és a végrehajtási környezettel járó tényezők (úgy mint kényszerközösség, meghatározott napirend, házirend) kemény próba elé állítja a reintegráció szakembereit és a fogvatartottakat egyaránt. A vallási alapú reintegráció azonban képes lehet ezen tényezők ellenében hatni, segítheti a morális ítéletalkotást, a morális viselkedés helyreállítását, képes a kapcsolatokat rehabilitációjára, mind horizontális, azaz ember–ember viszonylatában, mind

vertikális, tehát ember–Isten viszonylatában. Ez utóbbi tudományos értelemben vett hasznosíthatóságát igyekszik jelen tanulmány igazolni.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása elsősorban állami feladat, amely egyszerre szolgálja a közbiztonság megteremtését, a társadalom védelmét, valamint az állam büntetőhatalmának érvényesítését, a társadalmi visszailleszkedés céljának folyamatos szem előtt tartásával. E célok érvényesülésében az egyház döntő szerepet vállal. Az egyházak szerepe pedig éppúgy túlmutat a vallásgyakorlási jog biztosításán a büntetés-végrehajtási és javítóintézeti környezetben, mint ahogy az a szabad társadalmi környezetben a társadalmi élet számos területére átnyúlik. Egyfelől biztosítja a közösségi vallási alkalmat (istentisztelet), másfelől a fogvatartottakkal is igyekszik személyes kapcsolatot fenntartani, amely az egyéni vallásgyakorlás bevett módja. A lelkéssel való kapcsolattartásnak (lelkigondozás) számtalan pozitív előnye lehet a fogvatartottak számára, így:

- a lelkész segítheti a fogvatartottakat abban, hogy nézzenek szembe saját múltjukkal, és segíthet elfogadni és feldolgozni a bűncselekménnyel járó traumát;
- támogathatja a szabadságvesztés ártalmas következményeinek lelki kivédését;
- segítheti a felkészülést a szabadulás utáni életre;
- segítséget nyújthat a szociális visszailleszkedéshez a morális értékek közvetítésével; valamint
- segítheti a pozitív jövőkép kialakítását (Tihanyi, 2019).

A bv. intézetek és a javítóintézetek falai között működő teológia alapvetése és viszonyulása az emberhez és a bűnhöz ugyanaz, mint a szabad társadalmi keresztény egyházaké. Alapvetése, hogy minden ember egyenlő, nincs különbség „kicsit bűnös” és „nagyon bűnös” ember között, hiába juttatják utóbbit a rácsok mögé. Ennek gyakorlati hasznosíthatósága az elítéltek számára az önértékeléshez kapcsolódik, mivel, ha az elítélt hiszi, hogy nincs különbség közte és a „kinti” emberek között, akkor lát kiutat a kriminális életpályából, akkor képes elhinni, hogy van más út is, mint amelyik visszavezet e falak közé (Tihanyi, 2019). Fontos megemlíteni azt a nyilvánvaló két kihívást is, amellyel a „börtönfalak” között működő lelkészeknek elkerülhetetlenül szembesülniük kell:

- 1) Egyfelől a végrehajtás falai között megjelenő speciális élethelyzetek (a bűnözői életút) arra ösztönzik az egyházak képviselőit, hogy merjenek szakítani az európaiságot egyébként jellemző komfort-kereszténységgel, és merjenek a teológiai üzenet megváltoztatása nélkül új megszólítási formációkat, csoportfoglalkozásokat kipróbálni, akár a szabad társadalmi foglalkozások megváltoztatásával, akár kifejezetten a börtön falai közé tervezett vallási foglalkozások segítségével.

- 2) A lelkész és a vallási tevékenységet végző személy bv. intézeti kultúrához való viszonya kulcsfontosságú. Amennyiben ugyanis a vallást közvetítő személynek a helyi bv. szubkultúrához való kapcsolódása elégtelen, az egyház szubkulturális gettóvá válik, ha azonban túlságosan alkalmazkodik ahhoz, éppen az általa közvetített értékrend válik súlytalanná (Tihanyi, 2019).

E helyütt fontos a reintegrációs munkát potenciálisan segítő szekuláris és szakrális hatalom partneri együttműködési rendszerének szerepére is utalni, mivel a fogvatartottak számára a reményt közvetíthetik (Jang & Johnson, 2020). Ez az együttműködés komplex intézményi együttműködést feltételez, amely számos további szervezeti kérdést vet fel. Annyi azonban bizonyos – a vallás empirikus hatásait szemlélve –, hogy a végrehajtási intézeteknek, a tudományos szakma és a társadalom szekuláris részeinek fel kell ismernie: a vallás alapú reintegrációs programok biztosítása és ezen programok megvalósítása tekintetében a folyamatos programújítás lehetőségének megteremtése nem megtűrt reintegrációs módszer a vallásgyakorlás joga okán, hanem kívánatos is. Az állami és az egyházi kapacitások korlátozottsága miatt pedig ehhez célszerű megteremteni a civil egyházak és az önkéntesek bekapcsolódásának lehetőségét. Az önkéntesek vonatkozásában fontos kiemelni, hogy reintegrációba való bekapcsolódásuk hatékonysága empirikusan igazolt (Duwe & Johnson, 2016). Emellett a vallási alapú programokat nyújtó önkéntesek bv. intézeti munkájukkal kímélnék a büntetés-végrehajtás költségvetését is (Hallett et al., 2019).

Minthogy azonban a biztonsági szempontok semmilyen reintegrációs program esetében sem hanyagolhatók el, a civil egyházi közösség bekapcsolódni vágyó tagjainak rendészeti szabályokkal való megismertetése szükséges előkövetelménye lehet az együttműködés engedélyezésének. Az egyházak megújulni képes bekapcsolódása a reintegrációba azonban nem érhet véget a szabadulás pillanatában. A civil egyházaknak ezen a ponton lehet igazán döntő szerepük, késznek kell ugyanis lenniük arra, hogy a fogvatartott lakóhelye vagy az általa választott település helye szerinti vallási közösség befogadja és támogassa a visszailleszkedésben a volt elítéltet. Ugyanis a gyülekezeti közösségben történő utógondozás olyan erős szociális hálót jelenthet, amely képes lehet helyettesíteni az egyébként kedvezőtlen családi vagy más szociális kapcsolatokat, a civil egyházi közösségekből érkező önkéntesek bekapcsolódása pedig a fogvatartotti reintegrációba csaknem kimeríthetetlen emberi erőforrás lehet. Amennyiben az egyházi erőfeszítéseket a hazai tudományos közeg komolyan veszi, a vallási programok objektív szemléletű hatékonyságvizsgálata sem maradhat el. Olyan tudományos út nyílik meg ezzel a hazai kutatók előtt, amely mind ez idáig nagyrészt feltáratlan maradt. Ez az empirikus elszámoltathatóság végső

oron javíthatja a büntetés-végrehajtás, valamint a javítóintézetek és a vallási intézmények közötti kapcsolatokat is.

A vallásgyakorlás protektív hatásai: a konfliktuskezelés egyéni megélésének módja fiataloknál

A keresztény vallás pozitív hangsúlyt helyezhet a megküzdést segítő erőforrásokra, így az egészségre, az iskolázottságra, a szociális kapcsolatokra. Ezt igazolja Park (2005) egyetemista fiatalok körében végzett kutatása is, amely rávilágított arra, hogy a vallásos személyek megküzdésében nemcsak központi helyet foglal el a szakrális megküzdés, hanem segíti is a nehézségek kezelését (Park, 2005). Tézise szerint a vallásosság új színezetet ad az egyénnek, egyfajta kognitív átkeretezést adja a megküzdésnek. A megküzdési stratégia kiváló mutatója lehet a konfliktus egyéni megélésére irányuló vizsgálat, amelyben a 16 tételű *Konfliktusmegoldó kérdőív* nyújt módszertani segítséget (Rózsa et al., 2008).

A *Konfliktusmegoldó kérdőív* az ember megküzdési stratégiának elemzését veszi górcső alá. A megküzdés alapvetően olyan folyamatnak tekinthető, amely leírja és összefoglalja a személy gondolati és viselkedéses erőfeszítéseit azzal kapcsolatban, hogy valamilyen módon reagáljon és kezelje az őt ért eseményt. A szakirodalom elméleti szinten a megküzdési stratégiák két nagy csoportját artikulálja: a problémafókuszú és az érzelempontú megküzdést. A problémafókuszú stratégia jellemzője, hogy egy helyzet befolyásolására, megváltoztatására tesz kísérletet. Az egyén tehát problémamegoldó konfliktuskezelés esetén aktív erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a közvetlenül stresszt kiváltó eseményt megváltoztassa vagy megszüntesse. Az érzelempontú stratégiák ezzel szemben nem a helyzet megváltoztatására tesznek kísérletet, hanem az ezzel kapcsolatos érzelmi folyamatok megváltoztatására irányulnak. A valóságban értelemszerűen ezek egyvelegét használja az ember, és önmagában egyik sem helyes vagy helytelen, minthogy alkalmazásának eredményessége gyakran helyzetfüggő. A vallásgyakorlás, az imádkozás és a spirituális hatalomba vetett bizalom alapvetően az érzelempontú megküzdés kategóriájába sorolható, mivel a vallásgyakorlás inkább tekinthető támaszkeresésnek, mint aktív problémamegoldó stratégiának (N. Kollár & Szabó, 2004; Park, 2005). A *Konfliktusmegoldó kérdőívet* (*Ways of Coping Questionnaire*) eredetileg Lazarus és Folkman alkotta meg a 80-as években. A kezdetben 66 tételből álló kérdőív rövidítésére (16 tétel) és hazai validálására Rózsa és szerzőtársai (2008) tettek kísérletet és tették elérhetővé a hazai kutatók számára. Rózsa és szerzőtársai munkáját több hazai validálás (Kopp Mária, Skrabski Árpád munkája nyomán) előzte meg, ám

ezek több kérdéséből (22 tétel) és így több faktorból (7–8 elemzési dimenzió) álló adaptálások voltak. Ezen hosszabb adaptálásokból készült el a 16 tételes verzió, amelynek elkészítését a gyorsabb és egyszerűbb lekérdezhetőség tett szükségessé (Rózsa et al., 2008).

A kérdőív a négyfokú Likert-skála (1 = nem jellemző; 2 = alig jellemző; 3 = jellemző; 4 = nagyon jellemző) módszerét alkalmazza. A konfliktusmegoldás mérése vonatkozásában azonban meg kell jegyeznünk, hogy a stratégia típusainak faktorcsoportokra bontása és az egyén e mentén történő jellemzése rendkívül nehéz feladat, mivel a megküzdés egy komplex, multidimenziós folyamat; folyamatjellegéből adódóan pedig más és más stratégia jellemezhet egy-egy konfliktuskezelési szakaszt (Rózsa et al., 2008).

A kutatási minta

A konfliktuskezelés egyéni megélésének módja vallásos fiatalok esetében az ország négy hazai javítóintézetében került górcső alá. A vizsgálatba bevont javítóintézetek helyszínei Budapest, Aszód, Nagykanizsa és Debrecen voltak.

A kutatás elvégzésére 2023. június–augusztus között került sor. A kérdőívet összesen 138 fiatalok töltötte ki, intézetenként átlagosan 32 fő, amelyből mintegy 16 fő vallásos, 16 fő pedig a nem vallásos csoportba (kontrollcsoport) került. Utóbbi képzésére azért került sor, hogy a vallásgyakorló neveltek esetében kontrollcsoportként funkcionálva összehasonlíthatóvá váljanak a kérdőív adatai. A kontrollcsoport alanyai tehát az almintá alanyainak olyan csoportja, akik a kísérleti ingerben – jelen esetben a vallásgyakorlásban – nem részesülnek.

A vallásgyakorlás konfliktuskezelésben tetten érhető, társadalmi visszailleszkedés szempontjából kedvező hatásainak igazolásához a kvantitatív kutatás módszerére esett a választás, amelyet egyfelől az indokol, hogy a kérdőívben vizsgált ismérvek egymáshoz való viszonyának elemzésén keresztül ez ad átfogó képet a javítóintézetben neveltek vallásgyakorláshoz való viszonyulásáról, másfelől statisztikai módszerekkel így válnak objektív módon összehasonlíthatóvá az alminták.

Az alminták az alábbiak:

- önmagukat vallásosnak nevező nevelt csoport,
- önmagukat vallásosnak nem nevező nevelt csoport.

A vallásgyakorlással kapcsolatos kutatásokban a differenciálás alapja jellemzően az istentiszteleti alkalmon való részvétel, az empirikus eredmények pedig rendre alá is támasztották az istentiszteletre járás és a devianciával való

fordítottan arányos kapcsolatot. Tekintettel azonban arra, hogy az istentiszteleti alkalmak a felnőttektől eltérő rendszerességgel jelennek meg, helyette eltérő gyakorisággal vallási csoportos foglalkozások jellemzőek, a javítóintézetek közötti összehasonlíthatóság érdekében a vallásosság önbevallás alapján került meghatározásra. A vallásos mintába tehát azok a fiatalok kerültek bele, akik saját bevallásuk szerint vallásosak, a kontrollcsoport tagjaiba szintén önbevallás alapján kerültek bele a minta alanyai. Mindkét esetben kizárólag fiú neveltek kerültek bevonásra a vizsgálatba, amelyet a nemek közötti – a férfi nem javára való – arányeltolódás indokol. A mintában az átlagéletkor az adatfelvétel időpontjában 17 év. Azok a fiatalok, akik beleegyeztek a kérdőív kitöltésébe – a kérdőív kitöltése önkéntes volt – kis csoportokban (10–15 fő) töltötték ki a kérdőívet. A kérdőív kitöltése átlagosan 30–35 percet vett igénybe.

A kérdőív adatainak értékelése érdekében saját adatbázis került létrehozására, amelynek adatait SPSS programcsomag felhasználásával kerültek részletes vizsgálat alá.

A kérdőív instrukciója egy közelmúltbeli nehéz helyzet felidézésére és újbóli átélésére kérte a kitöltőket, majd az ismételten átélt lelkiállapot alapján kellett a kérdőív szerint felsorolt reakciók mellett letenni a voksot, attól függően, hogy azok közül melyek és milyen mértékben fordultak elő a felidézett eseményt követő hetekben.

A kérdőív olyan elemei (ügynevezett itemek) kerültek kiválasztásra, amelyek területén a magukat vallásosnak nevező neveltek kiemelkednek, és amelyek egyúttal ellensúlyozzák a szabadságvesztés-büntetés negatív hatásait, segítve ezzel a reintegrációt.

1. számú táblázat

Vizsgált területek

Vizsgált területek	Kérdőív tételmondata
1. Optimizmus	„Gondoltam, minden rosszban van valami jó is, próbáltam derűsen felfogni a dolgokat.”
2. Humor	„Próbáltam humorosan felfogni a helyzetet.”
3. Jellemfejlődés	„Más emberként kerültem ki a helyzetből, jó értelemben véve.”
4. Megoldásfókusz	„Több különböző megoldást találtam a problémára.”
5. Problémaelemzés	„Próbáltam elemezni a problémát, hogy jobban megértsem.”

Forrás. A táblázatot a szerző készítette.

A tanulmány az ökumené szellemében készült, ezért a faktorelemzés során nem tesz különbséget az egyes keresztény felekezetek között. Nem kerül sor tehát az egyes keresztény felekezetek közötti differenciálásra.

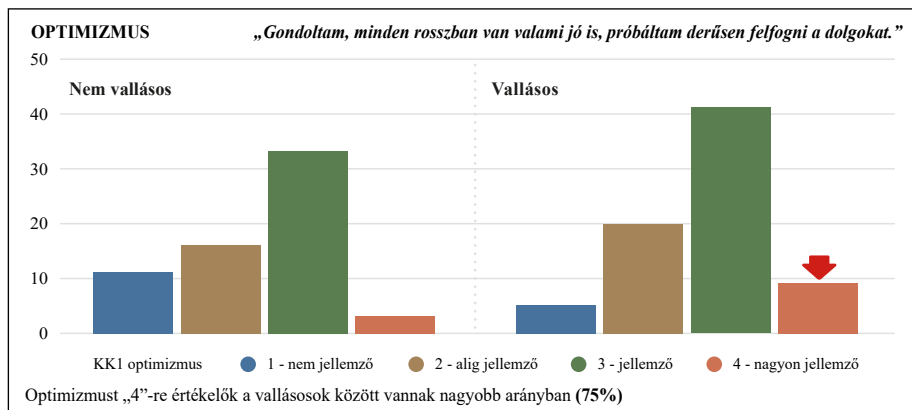
A vizsgált területek empirikus adatai

Az adatok részben szignifikáns, részben tendenciaszerű összefüggést mutattak a vallásosság és a konfliktuskezelés adaptív formái között.

Az első terület, amelyben a vallásos fiatalok figyelemreméltó eredményt produkáltak, az optimizmus. Az optimizmus tekintetében az átkeretezésnek egy olyan formája jelenik meg, amely helyt ad a pozitív életszemléletnek a vallásos csoportban, ezt a megküzdési módot tehát szignifikánsan többen használja a vallásos csoport. Az optimizmust 4-re értékelők – azaz azok a fiatalok, akik akként nyilatkoztak, hogy a felidézett konfliktus során nagyon jellemző volt rájuk az optimizmus – jellemzően a vallásos csoportban fordultak elő. Ennek arányát tekintve megfigyelhető, hogy a vallásos csoport 75%-a számára az optimizmus nagyon jellemző vonás volt a felidézett konfliktus során. Ezzel szemben az optimizmust 1-re értékelők a nem vallásos csoportban fordultak elő nagyobb arányban (68%). Az optimista szemlélet a konfliktushelyzetben a megküzdés fontos segítő eszköze lehet, mivel magában rejtheti a változtatás lehetőségének ismeretét, a kilátástalannak tűnő helyzet pozitív irányba való befolyásolásának képességét, amely a kriminalitás küszöbén álló fiatalok számára a visszaeséstől való megmenekülést jelentheti.

1. számú ábra

Optimizmus a javítóintézetben nevelt fiataloknál

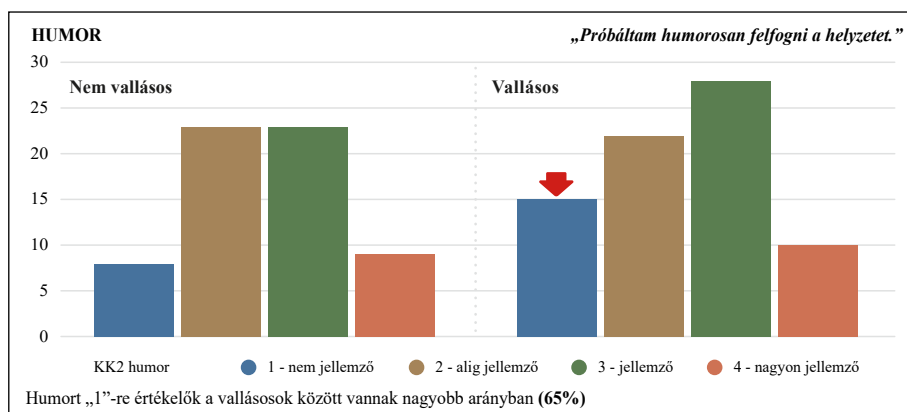

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

A humort láthatóan a nem vallásos csoport szignifikánsan többet használja, a humort 1-re (azaz nem jellemzőként) a kitöltők 65%-a jelölte meg, amelyek bázisa a vallásos csoport, és mintegy 35%-a a kitöltőknek jelölte nem jellemzőnek a humort. Utóbbiak jelentik a kontrollcsoportot. Mindez a vallásos csoport gyengébb megküzdésére utalhat. Az elméletileg pozitív átkeretezési módnak számító humor a vizsgált csoportban azonban akár bagatellizációként is hathat, az felelősségvárításként is megjelenhet, ezért a humor háttérbe kerülése nem feltétlenül értékelhető a konfliktuskezelési módszer gyengeségeként.

2. számú ábra

Humor a javítóintézetben nevelt fiataloknál

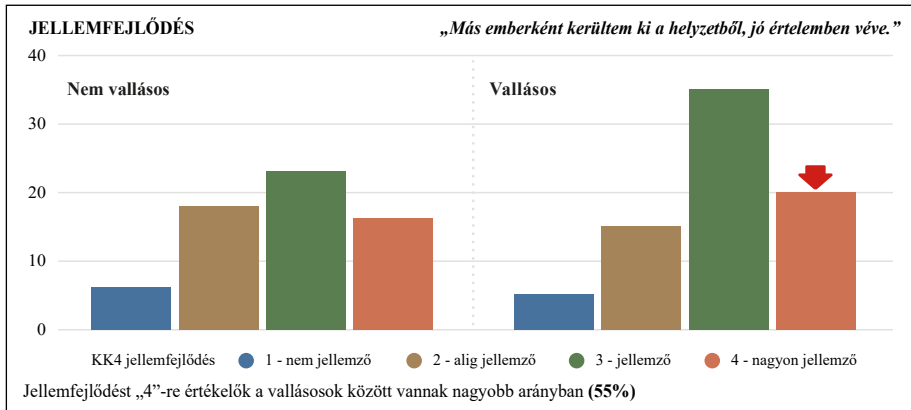

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Tendenciaszerű összefüggés van a személyes fejlődés, azaz a jellemfejlődés és a vallásosság között. A jellemfejlődést 4-re (nagyon jellemző) értékelő alanyok jellemzően a vallásos csoportból kerültek ki, a kitöltők 55%-a jelölte meg releváns tényezőként személyes, pozitív irányú változását.

3. számú ábra

Jellemfejlődés a javítóintézetben nevelt fiataloknál

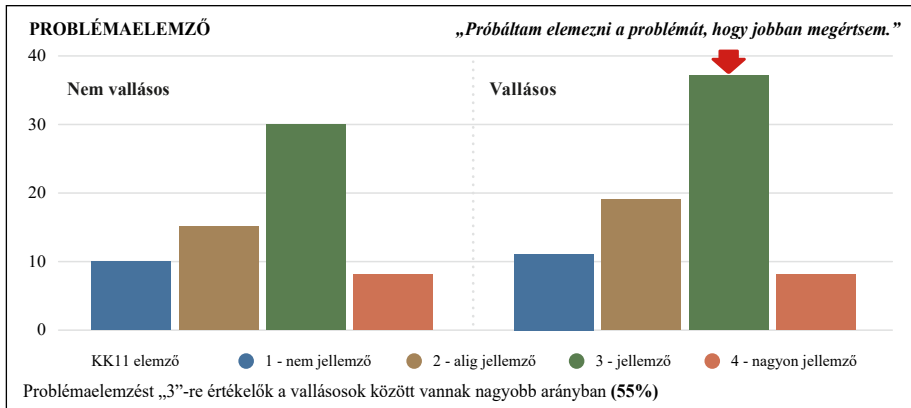

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Szintén tendenciaszerű összefüggés figyelhető meg a problémaelemző képesség területén. Az empirikus eredmények arra mutattak rá, hogy a vallásos csoportban a felidézett konfliktust követően annak elemzése 3-asként (azaz jellemző vonásként) inkább fordul elő a vallásos csoportban. A magukat vallásosnak nevező neveltek 55%-a írta le ugyanis a konfliktust követő heteket úgy, hogy azokat jellemzően az elemzés jelensége kísérte.

4. számú ábra

Problémaelemzés a javítóintézetben nevelt fiataloknál

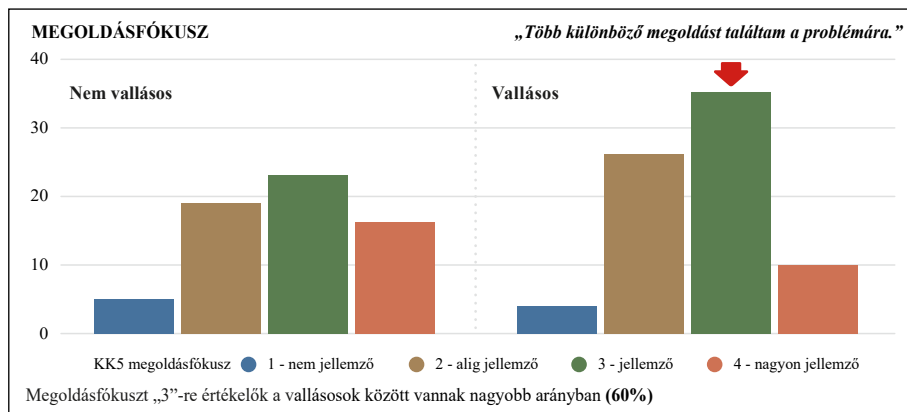

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Végül a megoldásfókusz item mutatott a vallásos csoportban figyelemreméltó eredményeket, e szerint a vallásos csoportban a megoldásközpontú szemlélet 3-asként (azaz jellemző vonásként) a vallásos csoportban jellemző. A magukat vallásosnak nevező neveltek 60%-a jellemezte akként a konfliktust követő helyzetet, hogy azt tipikusan a megoldásfókuszú szemlélet jellemezte.

5. számú ábra

Megoldásfókusz a javítóintézetben nevelt fiataloknál

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Összegzés

A pozitív pszichológia empirikus kutatásai alapján a vallásosság lehet olyan konstrukció, amely segíti az értelemkeresést, a célok melletti elköteleződést, a konfliktuskezelést, a megbocsátást, és általában véve segíti a személyiség integrációját, fejlődését. A vallás protektív hatásai a civil lakosság körében a társadalomtudomány által jól dokumentáltak, a fenti kutatás eredményei is azt sugallják, hogy a vallásgyakorlásnak hasonló hatásai figyelhetők meg a javítóintézetben nevelt fiatalok körében is. Kétségtelen, hogy a vallásosság eredményei elsősorban az erényhatások és az egzisztenciális hatások nyomán figyelhetők meg, amelynek lenyomata megjelenik a konfliktuskezelésen keresztül. Ezért mind a reintegráció elméletét, mind a reintegráció gyakorlatát diverzifikálni ajánlott a vallási programok sokféleségével.

Ennek méltó eszköze lehet a vallásgyakorlás és a hitalapú foglalkozási csoportok különböző módjainak biztosítása, valamint a vallási intézmények

büntetőigazságszolgáltatási rendszerbe való (pro)aktív bekapcsolódása. Egyebekben – előzetes feltételezésem szerint – a hazai közvélemény inkább támogatja a vallási alapú végrehajtási reintegrációs kezdeményezéseket, mint a fogvatartotti körülmények fokozatos javítását, ezért az ilyen reintegrációs kezdeményezésekbe való társadalmi bekapcsolódási igény is vélhetően egy gyümölcsöző állami és civil együttműködésnek a kezdete lehet. A hit növekedésének segítése, és az elítéltek bevonása a bv. intézeten belül olyan vallási alapú közösségbe, amely a pro-szociális magatartást kialakíthatja, potenciálisan csökkenti a visszaesés kockázatát is. A vallási alapú programok kidolgozása során természetesen a makacs realitásokkal is foglalkozni kell, mégpedig azokkal a szociális lemaradásokkal (például a kognitív konfliktuskezelés területén), amelyek fejlesztése segítheti a szabadulás utáni jogkövető életmódot (Cullen, 2010).

A fenti kutatás – akárcsak valamennyi vallásgyakorlásra irányuló kutatás – a hasznosíthatóság területén kettős prioritással bír, ugyanis mind a tudományelmélet, mind a gyakorlat szempontjából hordoz előnyöket, az alábbiak szerint.

A vallástudományi kutatás(ok) tudományelméleti hasznosíthatósága

- 1) Interdiszciplináris kutatások bevonása atipikus környezetbe – amint azt a fenti Pulszky & Tauffer (1867) gondolat is ismertette, a büntetés-végrehajtás és a javítóintézetek területén folytatott kutatások jellemzően interdiszciplinárisak, ezért szükségszerűen több társadalomtudományi terület bevonását teszik szükségessé. Mindebből az eltérő társadalomtudományi területen szakértelemmel bíró kutatók közötti együttműködés szükségszerűen következik, amellyel átfogó, komplex megállapítások tehetők, oly módon, hogy a kutatási eredmények több tudományos dimenzióban is értelmezhetők.
- 2) Hatékonyságvizsgálatok előmozdítása és pszichodiagnosztikai vizsgálatok – a végrehajtási környezetben végzett kutatások segíthetik az egyes reintegrációs programok korrekcióját, amennyiben az szükséges, azok tudományosan igazolt eredmények alapján fejleszthetők, javíthatók. Hasonlóképpen nyújthat módszertani segítséget a fogvatartottak, javítóintézetben neveltek pszichodiagnosztikai állapotának felmérésére.
- 3) Vallási alapú reintegrációs politika diverzifikálása – a vallásgyakorlás tudományos relevanciájának igazolásával variábilissá tehető a vallási alapú reintegráció.

- 1) Harmadlagos bűnmegelőzés, prevenció – a vallási alapú programokkal és a vallásgyakorlás különböző módjainak a diverzifikálásával a vallás hozzájárulhat a visszaesési kockázat csökkentéséhez.
- 2) Tehermentesítés, együttműködési rendszerek – a vallásgyakorlás képes a büntetés-végrehajtási intézeteket, javítóintézeteket rövid- és hosszabb távon egyaránt tehermentesíteni, előbbit a magatartásra is hatást gyakorló vonásán keresztül, utóbbit a visszaesés csökkentésével.
- 3) Motiváció kialakítása, növelése – a vallásgyakorlás talán legnagyobb előnye abban érhető tetten, hogy a fogvatartott, nevelt a belső motivációs rendszerén keresztül válhat jogkövetővé, nem a külső elvárásokhoz való alkalmazkodás érdekében viselkedik helyesen.

Végül fontos kiemelni, hogy a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások eredményei hosszú távon börtönpasztorációs és reintegrációs programok kidolgozásának alapját is képezhetik. Jelen kutatási eredmények azonban a feltárt területen kezdeti eredmények, a végrehajtás e szeletének vizsgálata egyértelműen további kutatásokat és új vallási alapú programokkal való kísérletezést igényel. A vallásosság és spiritualitás preventív, illetve gyógyító, reintegráló hatásának pontosabb feltárása érdekében azonban további kutatások szükségesek. Ezekben szerepet kell kapnia a vallásosság, illetve spiritualitás árnyaltabb méréseknek, valamint a vallásosság ezen formáinak a mentális jólléttel való kapcsolat vizsgálatának. Kísérletet kell tehát tennünk a vallási alapú reintegráció tudományos horizontba állítására. A vallásgyakorlás joga és az ahhoz kapcsolódó hitalapú reintegrációs elképzelések a 20. század végével jelentek meg ismét hazánkban, és jó reménység szerint velünk is maradnak.

Felhasznált irodalom

- Albrecht, S. L., Chadwick, B. A. & Alcorn, D. S. (1977). Religiosity and Deviance: Application of an Attitude-Behavior Contingent Consistency Model. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 16(3), 263–274. <https://doi.org/10.2307/1385697>
- Burkett, S. & White, M. (1974). Hellfire and Delinquency: Another Look. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(4), 455–462. <https://doi.org/10.2307/1384608>
- Cullen, F. T. (2010). Toward a criminology of religion: comment on Johnson and Jang. In Rosenfeld, R., Quinet, K. & Garcia, C. (Eds.), *Contemporary Issues in Criminological Theory and Research The Role of Social Institutions* (pp. 151–161). Wadsworth.

- Duwe, G. & Johnson, B. R. (2016). The Effects of Prison Visits From Community Volunteers on Offender Recidivism. *The Prison Journal*, 96(2), 279–303. <https://doi.org/10.1177/0032885515618468>
- Evans, T. D., Cullen, F. T., Velmer, S. B. Jr., Dunaway, R.G., Payne, G. L. & Kethineni, S. R. (1996). Religion, Social Bonds, and Delinquency. *Deviant Behavior*, 17(1), 43–70. <https://doi.org/10.1080/01639625.1996.9968014>
- Hallett, M., Hays, J., Byron, B. R., Duwe, G. & Joon, J. S. (2019). U.S. Prison Seminars: Structural Charity, Religious Establishment, and Neoliberal Corrections. *The Prison Journal*, 99(2), 150–171. <https://doi.org/10.1177/0032885519825490>
- Higgins, P. & Albrecht, G. (1977). Hellfire and Delinquency Revisited. *Social Forces*, 55(4), 952–958. <https://doi.org/10.2307/2577564>
- Hirschi, T. & Stark, R. (1969). Hellfire and Delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202–213. <https://doi.org/10.1525/sp.1969.17.2.03a00050>
- Horváth-Szabó K. (2007). *Vallás és emberi magatartás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Jang, S. J. & Johnson, B. R. (2020). *Connecting In-Prison Programs to Prisoner Reentry and Aftercare. A Case Study of Restoration Outreach of Dallas Ministries*. Baylor University.
- Johnson, B. R., Larso, D. B., Joon, J. S. & Spencer, D. L. (2000). The ‘Invisible Institution’ and Black Youth Crime: The Church as an Agency of Local Social Control. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(4), 479–498. <https://doi.org/10.1023/A:1005114610839>
- Johnson, B. R. & Schroeder, C. S. (2014). Religion, Crime and Criminal Justice. In N. A., *Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice* (online edn) (pp. 1–14). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.005>
- Lőrincz J. (2009). *Büntetőpolitika és börtönügy*. Rejtjel Kiadó.
- Makridis, C., Byron, J. R. & Koenig, H. G. (2020). Does Religious Affiliation Protect People’s Well-Being? Evidence from the Great Recession After Correcting for Selection Effects. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 60(7), 1–34. <https://doi.org/10.1111/jssr.12700>
- Martos, T. & Kézdy, A. (2007). A vallásosság szerepe a személyes célok rendszerében. In Horváth-Szabó K. (Szerk.), *Vallásosság és személyiség* (pp. 134–156). Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- N. Kollár K. & Szabó É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó.
- Park, C. L. (2005). Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress. *Journal of Social Issues*, 61(4), 707–729. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00428.x>
- Pascal, B. (1978). *Gondolatok*. Gondolat Kiadó.
- Pulszky Á. & Tauffer E. (1867). *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra*. Emich Gusztáv Kiadványa.
- Rózsa S., Purebl Gy., Susánszky É., Kő N., Szádóczky E., Réthelyi J., Danis I., Skrabski Á. & Kopp M. (2008). A megküzdés dimenziói: a Konfliktusmegoldó kérdőív hazai adaptációja. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 9(3), 217–241. <https://doi.org/10.1556/Mental.9.2008.3.3>

- Stark, R., Kent, L. & Doyle, D. P. (1982). Religion and Delinquency: The Ecology of a 'Lost' Relationship. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(1), 4–24. <https://doi.org/10.1177/002242788201900102>
- Szabó J. (2015). *Speciális prevenció és dezisztencia*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.
- Szentmártoni M. (2003). A felnőttkor vallásossága. In Horváth-Szabó K. (Szerk.), *Valláspszichológia* (pp. 74–81). Akadémiai Kiadó.
- Tihanyi M. (2019). *Bűn – hit – szabadulás. A vallás szerepe a büntetés-végrehajtásban*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem.
- Tiringer A. (2013). A lelkészek mentálhigiénés tevékenysége. In Kiss E. Cs. & Sz. Makó H. (Szerk.), *Mentálhigiéné segítő hivatás. Fejezetek az elmélet és a gyakorlat területeiről* (pp. 171–184). Pro Pannonia Kiadó.

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Hazam L. M. (2024). A vallási nevelés szerepe a harmadlagos bűnmegelőzésben. *Belügyi Szemle*, 72(3), 393–413. <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i3.pp393-413>

Nyilatkozatok

Összeférhetetlenség

A szerző nem jelentett összeférhetetlenséget.

Finanszírozás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a kutatáshoz, a szerzőséghez és/vagy a cikk publikálásához.

Etikai nyilatkozat

Az adatokat kérésre rendelkezésre bocsátják.

Nyílt hozzáférésről szóló tájékoztatás

Jelen cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC-ND 2.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje feltüntetésre kerülnek.

Levelező szerző

A cikk levelező szerzője dr. Hezam Leila Melinda, aki a hezam.leila@ajk.elte.hu e-mail címen érhető el.